

	1929	1932	1934	1936	1937
Bruttonationalproduktet (i mia. Reichsmark)	89,0	58,0	67,0	83,0	93,0
Heraf rustningsudgifter (i %)	1,0	1,0	6,0	13,0	13,0
Heraf konsum (i %)	72,0	81,0	75,0	65,0	64,0
Beskæftigelse (årsgennem- snit mio.-beskæftigede)	18,4	12,9	15,5	17,6	18,9
Gennemsnitlig arbejdstid i industrien (timer/uge)	46,04	41,47	44,56	45,56	46,06
Formue og arbejdsgiverind- komst + ufordelte indkom- ster (i mia. Reichsmark) (1928)	25,6	15,6	19,4	25,2	28,6

Gennemsnitlige industriarbejderlønninger (indeks 1932 = 100)

Timeløn	132,7	100,0	99,3	102,5	104,6
Ugeløn	149,4	100,0	109,7	116,6	120,6
Leveomkostninger (indeks 1932 = 100)	127,7	100,0	100,4	103,2	103,7

Kilde: T. Mason, »Sozialpolitik im Dritten Reich«, 1977, s. 149.

Hitler og Mussolini ved deres første møde i Venezia i 1934. Hitler beundrede Mussolini, mens Il Duce i starten var noget mere reserveret over for sin tyske kollega. Ved mødet i Venezia havde det tyske udenrigsministerium rådet Hitler til at optræde i civil. Mussolini derimod mødte op i en række forskellige gallauniformer nøje afpasset efter tidspunkt og anledning. Under indtryk af disse strålende uniformer følte Hitler sig som en betydningsløs småborger. Han skældte sine rådgivere ud og optrådte aldrig siden i civil ved officielle begivenheder.

En tysk historiker har dog for nylig peget på, at man burde omdøbe recepten til »margarine, firefrugt-marmelade og kanoner«, fordi hensynet til oprustningen på alle områder gik forud for opfyldelsen af de civile behov. De tyskere, der kunne mærke, at de havde flere penge til forbrug, måtte ofte sande, at de ikke kunne købe det, de gerne ville. Import af kaffe, frugt og de landbrugsvarer, tyskerne ikke selv producerede nok af, kom i anden række sammenlignet med importen af rustningsnødvendige råvarer til industrien. Det var et tydeligt problem i en tid med mangel på fremmed valuta, men absolut et »overskudsproblem« sammenlignet med kriseårene.

»Tro, kæmp og adlyd«

Nazismens store opdragelsesmål var at skabe det nazistiske menneske. Nazisterne havde indset, at i massepolitikens tidsalder var det ikke tilstrækkeligt at kontrollere det politiske system og den voldelige magtudøvelse (politi og hær). Man måtte også have en aktiv tilslutning fra befolkningen, og det krævede en omfattende propaganda- og opdragelsesvirksomhed.

Nazisterne forsømte ingen lejlighed til at iscenesætte storslående masseoptrin for at præsentere befolkningen for det nazistiske evangelium. Massemøder på Hitlers fødselsdag, på

Anti-semitisk plakat fra 30'erne

Den nazistiske verdensanskuelse eller ideologi var et usammenhængende pseudo-videnskabeligt blandingsprodukt. Alligevel appellerede den til mange tyskere, når enkeltdele og brudstykker blev trukket ud og omformet til effektive slagord.

Dybest set var nazismen en angst- og hadideologi. Angst producerer had, og nazismen var kendetegnet ved, at den afgrænsede sig fra en række andre »ismer« ved at lægge dem for had. Nazismen var anti-kapitali-

stisk, anti-demokratisk, anti-socialistisk, anti-marxistisk, og sidst men ikke mindst, anti-semitisk, fordi jøderne angiveligt i nazisternes øjne repræsenterede alle begreberne under et. Man kan sige, at nazismen reagerede mod stort set alle det moderne industri- og massesamfunds politisk-økonomiske fænomener. Hovedteorien i den nazistiske verdensanskuelse var, at tilværelsen blev styret af en evig kamp mellem forskellige folkeslag for at opnå »Lebensraum«.

På bedste social-darwinistisk vis blev det stærkeste folks ret til at dominere og underlægge sig resten af verden hermed retfærdiggjort.

Folkenes kamp om »Lebensraum« blev imidlertid overgået af en anden kamp, nemlig *racekampen*. Kampen mellem folke- ne stod mellem Tyskland, Frankrig, England, men race-kampen var en udryddelseskamp mellem de »ariske« folk (befolkningerne i Vesteuropa og USA) og jøderne og andre ikke ariske folk.

Nazisternes skelnen mellem begreberne folk og race var ofte fuldstændig selvmodsigende, men pointen var, at jøderne ikke var et folk. Jøderne var – ligesom demokrater og socialister – *internationalister*, der søgte at nedbryde folkefællesskaberne (nationalstaterne). Derved var de en trussel mod den »ariske« civilisation.

Denne argumentation udgjorde det ideologiske forsvar for den hensynsløse terror, nazismens politiske modstandere og især jøderne blev udsat for.

Som positivt modstykke til de mange anti-holdninger udviklede nazisterne forestillingen om *folkefællesskabet* (*»Volksge-meinschaft«*).

Kernen i folkefællesskabstanken var, at alle tyskere i bund og grund havde fælles interesser, fordi de havde det samme, tyske blod i årene. Under påvirkning af »demokratisk partikævl« og »egoistisk klassekamps-tænkning« var dette fællesskab i moderne tid slået i stykker, og Tyskland var blevet en splittet nation. Det var derfor nazismens mission at genskabe »tyskhedens indre kraft« og genrejse nationen.

Værdier som overskuelighed og offervilje, enkelhed og lydighed, familie og fællesskab blev fremhævet som særligt tyske. Det var værdier, som tydeligvis havde rødder i en svunden bondefortid eller i en militær tradition. De skulle nu til ære og værdighed igen og udgøre grundlaget for folkefællesskabet.

Udgjorde disse værdier grundlaget for folkefællesskabet udgjorde *fører-princippet* til gengæld

rygraden. Oven over alt og alle svævede føreren, Adolf Hitler. Han var selve legemliggørelsen af tyskheden, og hans ord skulle være lov. Fører-princippet var folkefællesskabets juridiske organisationsprincip. Alle kommandoer gik oppefra og nedad, fra føreren til folket. Folkets politiske vilje var at vise disciplin og samtykke.

Men i den virkelige nazistiske stat var fører-princippet afgjort det vigtigste politiske organisations-princip, mens folkefællesskabet aldrig kom til at eksistere som andet end et postulat.

Tysklands fører Adolf Hitler i spidsen for sit folk (propagandaplakat).

1. maj (der havde taget navneforandring fra »Arbejdernes internationale Kampdag« til »Det Nationale Arbejdes Dag«) eller i forbindelse med de årlige tilbagevendende partidage i Nürnberg, kunne næsten antage religiøs karakter.

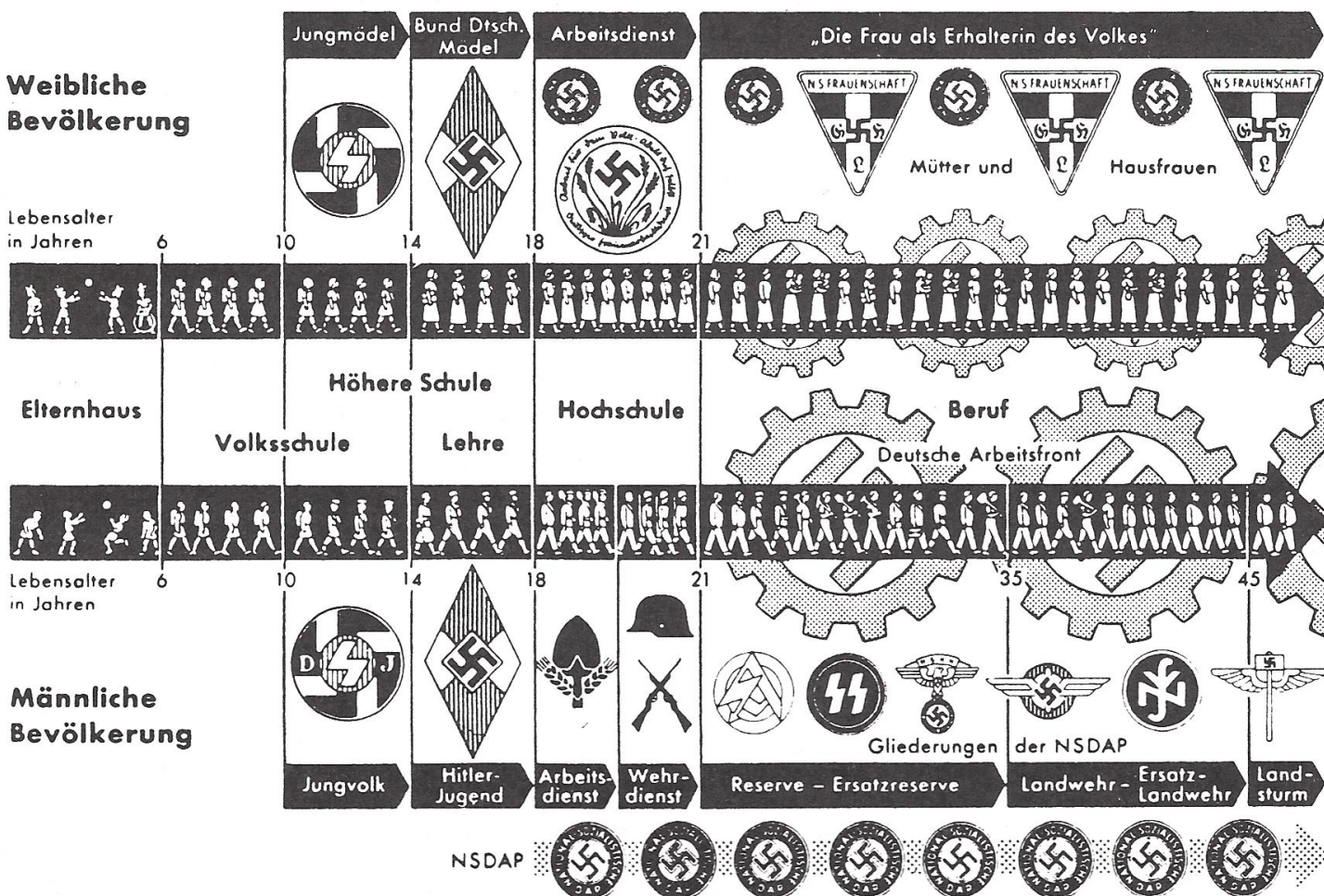
Lige så virkningsfuldt spillede regimet på at udnytte de nye tekniske muligheder i medieverdenen. Især blev radioen et vigtigt propagandainstrument; i perioden 1934-37 blev der solgt næsten 2 mio. apparater årligt. Under propagandaminister Joseph Goebbels (1897-1945) kyndige opsyn nåede det nazistiske budskab via radioen ud til hver en plet af det tyske rige.

Det vigtigste propaganda- og opdragelsesinstrument var imidlertid de nazistiske masseorganisationer, der spændte fra børne- og ungdomsorganisationer som »Hitlerjugend«, over fritidsorganisationer som »Kraft durch Freude« og kvindeorganisationer som »N.S. Frauenschaft«. Organisationerne havde det til fælles, at medlemskab var mere eller mindre frivilligt, og at de havde millioner af medlemmer.

Hitlerjugend, der er fællesbetegnelsen for både drenge- og pigeorganisationene, var et af de allervigtigste instrumenter i forsøget på at skabe det nazistiske menneske. Derfor var det også så som så med det frivillige medlemskab. En dengang 10-årig pige, Magda, har skildret, hvordan hun i 1936 blev medlem af »Jungmädel«:

Den ensrettede statsborger. Som figuren viser, tog den nazistiske stat hånd om borgernes tilværelse om ikke fra vugge til grav, så dog fra skolealderen til langt op i voksenalderen. Borgere marcherede fra den ene masseorganisation til den anden, hvor staten udøvede kontrol over og påvirkede, indoktrinerede, ham/hende med de rette holdninger og meninger. Det var svært at undslå sig, for nazisterne havde monopol på al organiseret samvær.

Der Weg des „gleichgeschalteten“ Staatsbürgers

»Da vores klasselærer kom til personlige spørgsmål, spurgte hun bl.a.: »Hvem af jer er endnu ikke medlem af Hitlerjugend?« Af de 22 drenge og piger i klassen rakte jeg og Ilse B. hånden op, altså to. Jeg skal aldrig glemme, hvor utroligt skamfulde vi følte os. Man rådede os til allerede samme dag at melde os ind, – »ellers kan I ikke fortsætte her i skolen.« Tvang? Det var tydeligt. Den fremtidige åndelige elite skulle være trukket efter en lineal. Min mor gik allerede samme dag med mig hen til HJ-lederen, meldte mig ind og købte de nødvendige uniformsdele. Nu var jeg stolt, jeg var »med« og ikke længere en outsider.«

Magdas beretning viser, hvordan man kunne presses ind i ungdomsorganisationerne. Men der findes også talrige vidnesbyrd om, at de unge faktisk kunne lide at være der. Sportsarrangementer, lejrskoleophold, udflugter o.s.v. var alt sammen aktiviteter, der foregik i Hitlerjugend og kun der. Ingen andre foreninger end de nazistiske var nemlig tilladt.

Det stillede med tiden mange børn og unge i et dilemma. Jo nærmere man kom 2. Verdenskrigs udbrud, jo mere vægt blev der lagt på disciplin- og militærtræning, især i drengeafdelingerne. Og det blev bestemt ikke opfattet som lige spændende hele tiden. Historikeren Karl-Heinz Janssen har beskrevet sine drengeoplevelser i Hitlerjugend således:

»I vores lille afdeling bestod »Jungvolk-timerne« næsten udelukkende af ordenstjeneste, d.v.s. af stiv militær eksercits. Også når der stod sport, skydning eller sang på programmet var der altid »ordenstjeneste«, endeløs eksercicen med »stå

Fletningepigerne. Berlinske piger i Bund Deutscher Mädel-antræk.

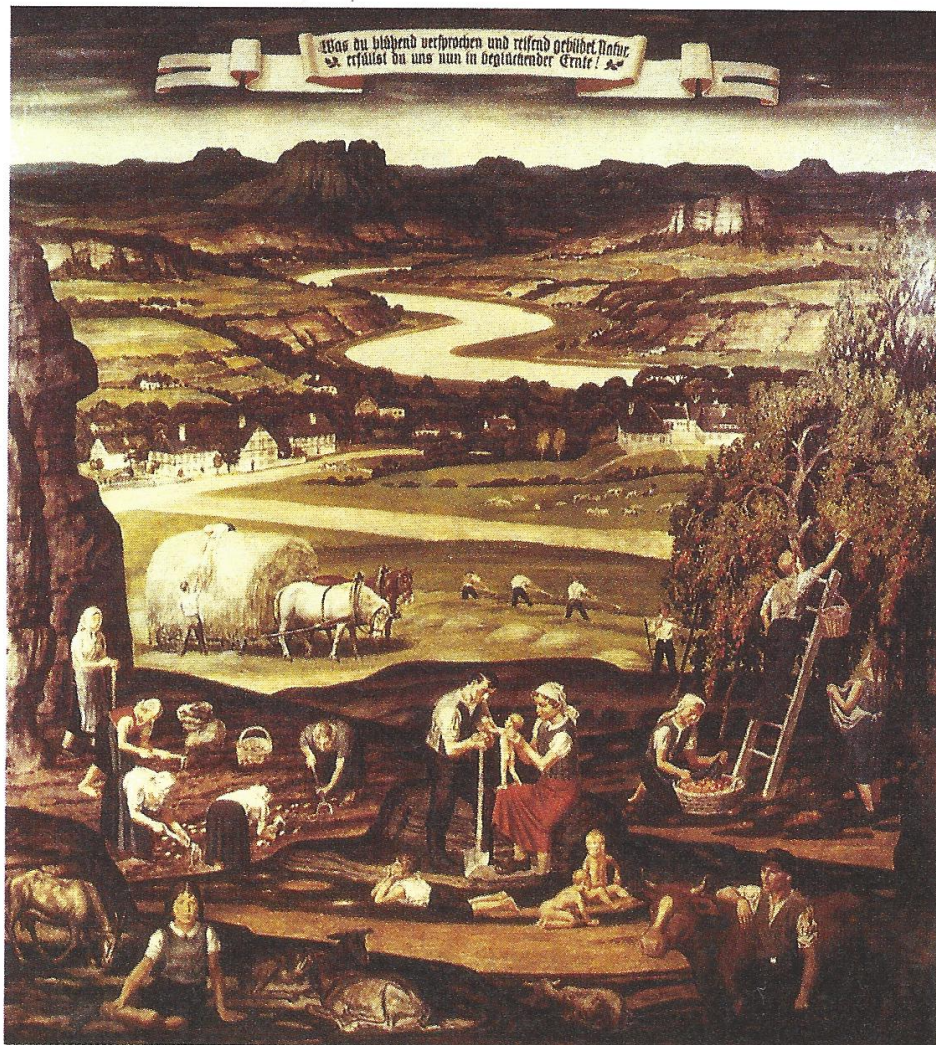
Pigen med lyst hår og lange fletninger var idealtypen på den ariske kvinde. Under nazismen virkede det med unge Gretchen'er og Ursula'er, der kappedes om at have de længste fletninger. De kvindelige ledere af ungdomsorganisationerne gik i spidsen og anlagde sig fletningefrisure for at foregå med et godt eksempel.

De nazistiske mænd var måske ikke altid lige fascineret af denne hårmode. Efter Hitlers død fandt man mellem hans personlige papirer en lille mappe med fotografier af skuespillerinder, danserinder og andre smukke kvinder. Blandt disse var der ikke en eneste med fletninger.

Fritz Müllers maleri, »Høst«, fra 1939.

Den nazistiske ideologi og den officielle tyske kunst dyrkede bonden og landbofamilien. Landbolivet var den ideelle livsform, den var Tysklands »urkraft« med sin enkelhed, renhed og naturlighed. Idealet var en tilbagevenden til en livsform, som for længst havde overlevet sig selv.

Bonderomantik gjorde det tydeligtvis heller ikke alene i den nazistiske virkelighed. Samtidig med at nazisterne priste bondesamfundets værdier, faldt antallet af bønder (incl. familiemedlemmer) i Tyskland med næsten 1,5 mio. i perioden 1933-39. Industrialiseringen blev forceret – tanks og kanoner dukkede nu engang ikke op af pløjemarken.

stille«, »rør«, »venstre om«, »højre om«, »deling vend« – kommandoer, som jeg stadig i dag behersker i søvne. Det foregik som i en kaserne: 12-årige bandeførere brølede 10-årige småfyrer sammen og jog dem på kryds og tværs i skolegården... Men chikanerierne havde en mening: Vi fik fra barnsben indterpet hårdhed og lydighed.»

Hårdhed og lydighed var vigtige bestanddele i den nazistiske opdragelse. Med en omskrivning, der oprindeligt er hentet fra den italienske fascisme, kan man sige, at bestræbelserne på at skabe det nazistiske menneske samledes i ordene: »Tro, adlyd og kæmp«. Kunne tyskerne formes efter disse principper, var det ingen sag at lade dem komme politisk til orde. Deres vilje ville i så fald sidde på førerens kontrolpanel.

Projektet lykkedes aldrig, alene af den grund, at nazismen eksisterede i så kort tid. I det hele taget var nazismens kontrol med det tyske samfund ikke helt så omfattende – *totalitært* – som den selv forsøgt at give det indtryk af. Selv om »amerikanisme« og »niggerkultur« officielt blev fordømt, havde swingmusik, coca-cola og Hollywood-film stor succes i Tyskland i 30'erne.

Nazisternes officielle dogmer fastslog ligeledes, at kvinder-

nes plads var i barselssengen og ved kødgryderne. Alligevel steg antallet af erhvervsaktive kvinder med 1,3 mio. i perioden 1933-39. Der var endda problemer med at holde kvindeidealene i hævd i de særlige pige- og kvindeorganisationer, »Bund Deutscher Mädel« og »N.S. Frauenschaft«, fordi de i lighed med mandeorganisationerne også prioriterede det »friske og ukvindelige« lejr- og sportsliv.

Nazismen repræsenterer det mest rendyrkede forsøg på at kontrollere menneskers adfærd fra vugge til grav, verden endnu har set. Alligevel havde systemet altså sine sprækker.

Hvem var nazisterne?

Det nazistiske regime gik fuldstændig til grunde med Tysklands nederlag i 2. Verdenskrig. En hel verden blev – især bagefter – slået med forundring og afsky over dette regime og dets forbrydelser. I tiden efter 1945 har historikere derfor udfoldet store bestræbelser på at forklare, hvordan nazismen overhovedet kunne komme til magten og få den tyske befolkning til at følge sig ud i en verdenskrig så kort tid efter den første.

Opmærksomheden har især koncentreret sig om at finde ud af, hvem det egentlig var, der udgjorde medlemsskaren i NSDAP, og hvem der stemte på nazisterne ved valgene op til 1933. Det har tidligere heddet sig, at det især var småborger-skabet eller de arbejdsløse, der bragte Hitler til magten.

NSDAP-medlemmernes erhvervsmæssige baggrund

Erhvervsgruppe	NSDAP-medlemmers baggrund		NSDAP-lederes baggrund	Erhvervsgruppens størrelse i samfundet	
	(i 1000)	(i %)	(i %)	(i 1000)	(i %)
Arbejdere	756	30,3	23,0	14.950	46,3
Funktionærer	484	19,4	22,6	4.032	12,5
Lærere	84	3,4	7,1	286	0,9
Andre embedsmænd	223	9,0	10,5	1.195	3,7
Selvstændige	475	19,0	14,7	3.180	9,8
Bønder	255	10,2	19,5	2.123	6,6
Andre	80	3,2	2,6	6.530	20,2
Erhvervsaktive i alt	2.358	94,5		32.296	100,0
Partimedlemmer i alt	2.495	100,0	100,0	65.218	

Kilde: *Faschismus* (udg. af R. Vespignani) Berlin 1976, s. 60.

Af partimedlemmerne var kun ca. 5 % *kvinder*. Var der således ikke mange kvinder i partiet, var medlemmerne til gengæld relativt *unge*. Ca. $\frac{2}{3}$ af medlemmerne var under 40 år.

NSDAP-tallene er fra den 1.1.1935, tallene for det tyske samfund er fra 1933.

Disse forklaringer er ikke længere udtømmende. Nazismen havde tag i langt bredere kredse af det tyske samfund.

Det kan man få et indtryk af i tabellen, der sammenligner NSDAP-medlemmernes erhvervsmæssige baggrund med det tyske samfund som helhed. Sammenligningen viser, at det kun var »arbejdere« (og kategorien »andre«), der var underrepræsenteret i NSDAP. Alle andre grupper var overrepræsenteret.

Det samme billede fremstår, når man studerer valgresultaterne. Ved at gå tilbage til tabellen på side 216 kan man se, at de to arbejderpartier SPD og KPD ved rigsdagsvalgene i perioden 1928-32 tilsammen opretholdt nogenlunde samme vælgertilslutning (selv om KPD gik frem og SPD tilbage). Derimod gik alle de borgerlige partier undtagen det katolske Zentrum stærkt tilbage. Det tyder på, at nazismen havde relativt svært ved at finde støtte i den tyske arbejderklasse, men også omvendt på, at nazismen havde stor appel til alle grupper af borgerlige vælgere.

Alligevel var der også blandt arbejderne og blandt de arbejdsløse mange NSDAP-tilhængere. Som man kan se, udgjorde »arbejdere« trods alt den største enkelte erhvervsgruppe i partiet. Som helhed kan man konkludere, at nazismen havde en bred gennemslagskraft, der trængte ind i de fleste sociale klasser og lag. Den havde det sværest i områder med stærke organisatoriske traditioner, som eksempelvis i storbyernes arbejderkvarterer eller i de stærkt katolsk orienterede syd-vesttyske områder.

I Berlin fik NSDAP eksempelvis kun 24,6% af stemmerne ved rigsdagsvalget i juli 1932, mens det i et protestantisk landbrugsområde som Schleswig-Holstein fik 51% ved samme valg. En markant forskel, men fremgangen fra forrige valg var stor og umiskendelig begge steder.

Forførelse og vold

Den tyske historiker Hans-Ulrich Thamer har sammenfattet hovedelementerne i den nazistiske recept som »forførelse og vold«. Den ideologiske forførelse og den voldelige undertrykkelse af regimets modstandere sikrede nazismen og især Hitler en uhørt politisk magtposition. Voldsherredømmet kræver ikke nærmere uddybning; men »forførelsen« kræver nogle kommentarer. Som Thamer peger på, var forførelsen kun virkningsfuld, fordi tyskerne ville forføres, og fordi nazisterne kunne besmykke forførelsen med nogle konkrete resultater.

Hvorfor ville tyskerne forføres? En undersøgelse fra Hamburg foretaget omkring 1980 forsøgte bl.a. at kaste lys over dette spørgsmål. En række personer, der levede i byen under nazismen, blev interviewet (med garanti for anonymitet), og

en af personerne, Herr A., forsøgte at forklare Hitlers og nazismens tiltrækning således:

»Alle undrede sig, At nogen havde modet – eller frækheden, skulle man måske sige i dag – til at påstå: »Jeg løser alle problemer«, det gjorde ham næsten til Messias. Han sagde: »Jeg løser alle problemer, lad bare mig komme til.« Han udstedte hele tiden nye løfter tilpasset det sted, han befandt sig. Han optrådte med optimisme overalt. Så havde han også en hepegroupe omkring sig, som klappede efter talen. Da tænkte folk: »Der må være noget i det her, de er jo også tænkende mennesker.« Lige før årsskiftet 1933 holdt man den årlige »Hæderkronede købmænds konference« i Hamburg, og der kom en bekendt, der ikke var nazist, hen til mig. En højtplaceret nazist var indbudt som taler. Min ven sagde: »Der er noget overbevisende ved de mennesker.« Tvivlerne blev usikre. Det beroede på den skråsikkerhed, nazisterne optrådte med. I må forsøge at forstå det her: alt er uigennemsigtigt og sort, og pludselig falder der en lille smal stribe af lys ind.«

En anden af de interviewede, fru J., syntes også, nazisterne var overbevisende:

»I begyndelsen var jeg for nazisterne. Hitler var jo mod de rige. Hvor fandtes der ellers krav om begrænsning af kapitalen og profitten? Hver og en skulle udføre en funktion og skulle betale derefter, selv et svageligt menneske skulle tjene penge – altså minimumsløn. Arbejde var ingen skam, det var en hæderssag. Tænk selv efter: ville I ikke også gå ind for det. Ren nationalsocialisme er bedre end kommunisme. Og møderne, det var noget: nazisterne talte, så alle kunne forstå det, læste ikke op fra et stykke papir. Der fandtes kun et ja eller et nej... Enten for eller imod – sådan var det. Og når man gik hjem, stod det klart: Vi måtte stemme på Hitler.«

Fru J. var tilflytter til Hamburg. Hun stammede fra landet og var først kommet til storbyen i Weimar-årene for at søge arbejde. Det bærer hendes erindringer også præg af. Hun var splittet mellem to kulturer, en traditionel landbokultur, som hun stammede fra, og en storbykultur, som hun var flyttet til. Denne splittelse kan man godt fornemme i citatet her. Hendes anti-kapitalistiske udfald er småborgerens mere end socialistens. En indfødt arbejder fra Hamburg eller Berlins arbejderkvarterer ville med stor sandsynlighed ikke have haft lettere ved at forstå nazisterne end kommunisterne.

Fru J.s splittethed er imidlertid typisk for store dele af det tyske samfund. Det er denne tilstand, den tyske filosof Ernst

- Der skal være tale om et et-parti-diktatur.
- Styret skal basere en stor del af sin magt på styrken fra egne masseorganisationer. Det er ikke nok at støtte sig til hær, kirke og borgerskab. Der skal være tale om et *massediktatur*.
- Indoktrinering og terror skal spille en vigtig rolle i magt-udøvelsen.
- Styret skal være erklæret anti-demokratisk og anti-socialistisk.

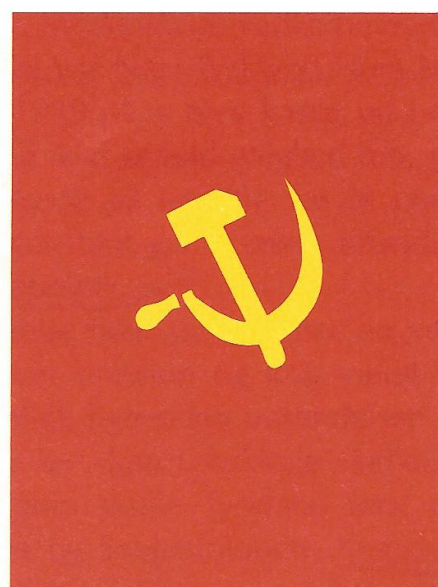
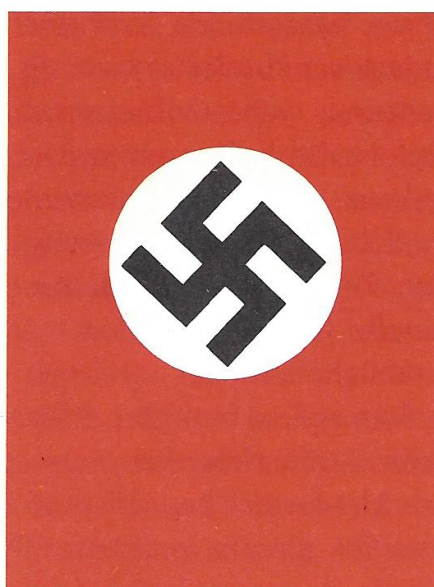
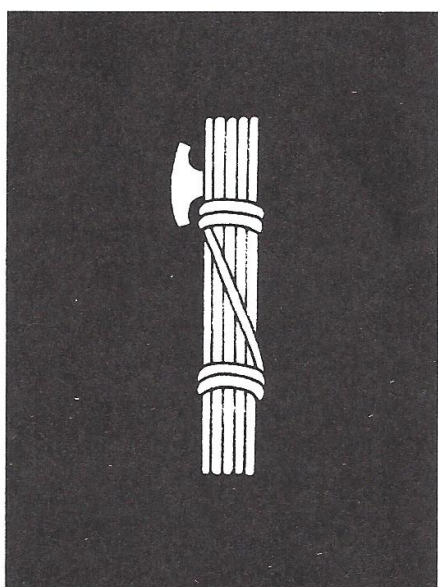
Fascistiske styre kan man altså kun forestille sig i det moderne massesamfunds æra. I virkeligheden har der til dato kun været to overbevisende eksempler på fascistiske styre, nemlig det italienske fra 1922/25 til 1943 og det tyske (nazismen) fra 1933 til 1945. Der har været mange fascistiske partier og bevægelser, men ingen udover de to nævnte, som har kunnet skabe et fungerende fascistisk regime. De fleste diktaturer, Miklos Horthys i Ungarn (1920-44),

Francisco Francos i Spanien (1939-1975/76), Antonio Salazars i Portugal (1932-1968/74) og diktaturene i Sydamerika efter 1945 har været såkaldte *autoritære regimer*.

Hvor fascisterne søgte at gennemføre en revolution, har de autoritære regimer altid søgt at genskabe og opretholde den gældende samfundsorden. Hvor fascismen skabte moderne massediktaturer, har de autoritære regimer bygget deres magt på samfundets traditionelle magtgrupper.

Opdelingen mellem fascistiske og autoritære diktaturer har ikke været tilstrækkelig til at dække beskrivelsen af den række af forskellige politiske diktaturer, som har set dagens lys i moderne tid. Et af de store problemer har været, hvordan man skulle indplacere Stalins diktatur i Sovjet. Det var et moderne massebase-ret et diktatur, men det var ikke fascistisk. Fjerner man punkt 4 fra fascisme-definitionen ville den dog passe fint på Sovjet. En række amerikanske sam-

fundsforskere udviklede derfor i 1950'erne et nyt begreb, *det totalitære diktatur*, til at beskrive lighederne mellem de fascistiske regimer og Sovjet-staten. I denne definition spiller det ingen rolle om et diktatur er højre- eller venstreorienteret, om ideologien er fascistisk eller marxistisk. Vægten ligger på de tre første punkter i fascisme-definitionen suppleret med et punkt, der betoner de totalitære regimers indgreb over for den kapitalistiske markedsøkonomi. Ifølge totalitarisme-opfattelsen ligger det helt væsentlige og nye perspektiv i, at man med massesamfundet fik politiske diktaturer, der forsøgte at lade én ideologi, ét parti, én mand styre og kontrollere hele samfundslivet efter ens principper. Under Mussolinis, Hitlers og Stalins diktaturer handlede det ikke kun om at sætte sig på den politiske magt; det handlede om at få kontrol med den enkelte borgers bevidsthed og samvittighed. Vægten ligger på ensretning frem for pluralisme.

Totalitarismens faner. Italiensk fane med fascies, nazistisk hagekors og sovjetisk hammer og segl